

MUHOFAZA QILINADIGAN TABIIY HUDUDLAR

Mirzayeva Aziza Zokir Qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya va

iqtisodiy bilim asoslari kafedrası o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada globallashuv jarayoni jadal rivojlanib borayotgan hozirgi davrda tabiiy muvozanatni, ya'ni ekologik holatni yaxshilash, tabiatni muhofaza qilish dunyo miqyosidagi muammo bo'lib qolmoqda. Inson tabiatning bir bo'lagi. Shuning uchun tabiatni muhofaza qilish, uning boyliklaridan rejali va samarali foydalanish insonlarning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Bundan ko'rinadiki, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni kishilar baxt-saodati uchun xizmat qildirish muhim ilmiy va ijtimoiy-iqtisodiy muammo bo'lib, uni hal etishda, ya'ni tabiat bilan jamiyat orasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirishda inson hayoti uchun va kelajak avlod manfaatlarini ko'zlab optimallashtirishda tabiiy fanlarning ahamiyati kattadir.*

***Kalit so'zlar:** ekologiya va tabiatni muhofaza qilish tarixi; ekologiya fanining rivojlanish bosqichlari; ekologik tadqiqotlarning amaliy ahamiyati; hozirgi zamon ekologiya fani tuzilmasi; tabiat va jamiyat orasidagi munosabatlar.*

KIRISH

Xalqimiz qadimdan ekologik madaniy merosga ega bo'lib kelgan. Shuningdek, o'tgan buyuk allomalarimizning ham tabiat, tirik organizmlar va ularning tashqi muhit bilan o'zaro aloqalariga doir masalalarga to'xtalib o'tganligining guvohi bo'ldik. O'zbekiston Respublikasi FA Botanika, Zoologiya institutlari olimlari va hayvonlar ekologiyasiga bag'ishlangan ishlarni olib borganlar va bormoqdalar. O'zbekiston o'simliklar dunyosini ekologik, floragenetik va fitostenologik yo'nalishlarda M.S.Popov, E.R.Korovin, K.Z.Zokirov, A.Muzaffarov, I.I.Granitov, S.S.Sahobiddinov, M.M.Nabiyev, A.Butkov va b.q. tadqiq etishgan. O'zbekistonda ekologik yo'nalishdagi ishlarning asoschilari D.N.Kashkarov va E.P.Korovin hisoblanadi. Ularning 1930-yillarda chop etilgan "Muhit va jamoa", "O'rta Osiyo va Qozog'iston cho'llarining turlari va ulardan xo'jalikda foydalanish istiqbollari", "Cho'ldagi hayot" asarlarining

yaratilishi bo'ldi. O'zbekistonda hayvonot olamini o'rganish D.N.Kashkarov faoliyati bilan bog'liq. U 1928-yilda AQShga bordi va bu yerda ekologiya o'sha vaqtda ancha rivojlangan edi. U 7 oy yirik ekologlar Adams, Shelvord, Chepman, Grinell, Elli, Teyler, Forxis va boshqalarning ishlarini o'rgandi va 12 ta universitet, muzey va qo'riqxonalar bilan tanishdi. Uning davomchilari akademiklar T.Z.Zohidov, A.M.Muhammadiyev, O'z FAsining muxbir a'zolari V.V.Yaxontov, M.A.Sultonov, R.O. Olimjonov hayvonot olamini tadqiq qilishda ekologik yo'nalishda izlanishlar olib borganlar. Bu borada E.Gan, O.G.Davletshina, M.Qodirova, X.S.Solihboyev, O.RBogdanov, G.I.Ishunin va b.q. ishlari ham tahsinga sazovor. Bugungi kunda O'zFA zoologiya institutining O'zFA muxbir a'zosi, prof. D.A.Azimov boshchiligidagi olimlarning olib borayotgan ishlari mustaqil vatanimizda hayvonot olami ekologiyasining dolzarb muammolariga bag'ishlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Jamiyat va tabiat birligini ta'kidlar ekanmiz, biz uning timsolida ularning moddiy jihatdan birligini tushunamiz, ya'ni ular moddiydir, bir xil kimyoviy moddalardan iboratdir, nazariyada dialektik deb ataluvchi ba'zi bir obyektiv (xolis) qonunlarga garchi o'ziga xos bo'lsa ham bo'ysunadilar. Jamiyatda ijtimoiy qonunlar bilan birga fizika, kimyo va biologiya qonunlari ham amal qiladi. Bunda inson, jamiyat tabiatning bir qismi sifatida tavsiflanadi. Insonning jismoniy va ma'naviy hayoti tabiat bilan chambarchas bog'langandir. Bu tabiat o'z-o'zi bilan chambarchas bog'liq demakdir, zero inson tabiatning bir qismidir, uning farzandi, rivojining gultojidir. Mazkur holatda, avvalambor, tabiat inson va jamiyat paydo bo'lishining yetakchi omili ekanligi ko'rinadi. Tabiat rivojining majmui bo'lishi insoniyat tabiatga tobora ko'p o'z ta'sirini ko'rsatadi, inson faqat har xil o'simlik va hayvonot turlari o'mini o'zgartiribgina qolmay, binobarin ulami shu darajada o'zgartirdiki, uning faoliyati natijasida yer shari umumiy o'limga mahkum bo'lgandagina u bilan birga yo'q bo'lib ketishi mumkin. Shunday qilib, inson nafaqat tabiatni o'rganib biladi, balki o'zini o'rab turgan dunyoni o'zgartiradi, "ijod" qiladi ham. Biroq landshaft (tabiat manzarasi)ni g'oyat o'zgartirib yuborgan va koinotgacha chiqqan insoniyat hech qachon tabiatdan uzilib keta

olmaydi, u hamma vaqt uning bag'rida yashaydi. Tabiiy boyliklarning xo'jalik muomalasiga kiritish va ulardan inson ehtiyojiga ko'proq sarf qilish kuchaygan sari ming yillar davomida barqaror bo'lib kelgan ekologik muvozanat buzilib, inson bilan tabiat o'rtasidagi munosabat murakkablashib, joylarda ekologik holat keskinlashib bormoqda. Respublikadagi ekologik muammolar, ishlab chiqarishni rivojlantirish va uni rejalashtirish jarayonining salbiy oqibatlari natijasida paydo bo'ladigan noxushliklarni oldindan ko'ra bilmaslik oqibatida kelib chiqdi. Sug'oriladigan yerlarda eng yuqori miqdorda turli zaharli kimyoviy moddalardan foydalanish, almashlab ekishni bo'g'ib qo'yish, paxta yakkahokimligiga keng yo'l ochish, yerlarning meliorativ holatiga e'tibor bermaslik, chorva hayvonlari mahsuldorligini oshirish to'g'risida tegishli choratadbirlarni amalga oshirmaslik - joylarning tabiiy ekologik muhitlariga qarab turli mahalliy muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'ldi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tabiatni muhofaza qilishning ahamiyati xilma-xil bo'lib, ularni umumlashtirib quyidagi iqtisodiy, ilmiy, sog'lomlashtirishgigiyena, tarbiyaviy, estetik yo'nalishlarga ajratish mumkin. Tabiatni muhofaza qilish bir necha ming yillik tarixga ega. Lekin ushbu muammoga alohida e'tibor XIX asming oxiri va XX asming boshlarida vujudga keldi. 1864-yili AQSH da J.Mershning "Inson va tabiat" kitobi bosilib chiqdi. Unda tabiatni muhofaza qilishning zarurligi haqida dastlabki fikrlar berildi. 1910-yili Shvetsariyada Yevropadagi birinchi tabiatni muhofaza qilish jamiyati tuzildi. 1913-yili Bemda tabiatni muhofaza qilish bo'yicha birinchi xalqaro kengash chaqirildi. 1948-yili Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi tuzildi. Tabiatni muhofaza qilish harakatlari XX asming ikkinchi yarmida, ayniqsa, kuchaydi. O'zbekistonda tabiatni ilmiy asosda muhofaza qilish amalda 1920-yildan boshlangan. Insonning tabiatdan foydalanishi zaruriy ehtiyoj, inson tabiatdan qancha ko'p foydalansa, tabiatda shuncha ko'p o'zgarishlar ro'y beradi. Bunga qator misollar keltirish mumkin.

Tabiat, inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik muammosi abadiy muammolardan biridir. Tabiat jamiyatning yashash muhiti, uning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish manbai hisoblanadi. Jamiyat tabiat rivojlanishining oliy bosqichi

bo'lib, alohida sotsial mazmunga ega. Tabiat va jamiyat o'zaro uzviy bog'langan, bir butun materiyaning ikki qismi, o'ziga xos sotsioekosistema hisoblanadi. Tabiat va jamiyat o'zaro aloqadorlik tizimida inson markaziy o'rin egallaydi. Inson bir vaqtning o'zida ham tabiat, ham jamiyatning ajralmas qismi bo'lib, biosotsial mohiyatga ega. Modda va energiya almashinuvi tabiat mavjudligining asosidir. Materiya harakatining yuqori shakli bo'lgan jamiyat tabiatning alohida "insoniylashgan" qismi sifatida yashaydi va rivojlanadi.

XULOSA

Insoniyat boshiga ko'lanka solib turgan ekologik falokatlaming oldini olish bo'yicha xalqaro hamkorlik ma'lum darajada shakllangan va muhim tadbirlar amalga oshirilgan bo'lsada, hali bu boradagi ishlarni yanada izchil faollashtirish zarur. Chunki hozirgacha atrof-muhit muhofazasi va insoniyatga yetarli, qulay yashash sharoitlari yaratish masalalarini boshqarib turuvchi tom ma'nodagi keng ko'lamli, ta'sirchan, xolis, yagona xalqaro tizim vujudga kelgani yo'q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi Qonuni. 1993-yil 6-may. O'zbekiston Respublikasining yangi qonunlari. - T.: Adolat, 1994.-100-105 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Alohida muhofaza qilinayotgan hududlar to'g'risida"gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi, iyun, 1993. 113-116 b.
3. O'zbekiston Respublikasining "Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi qonuni. 1997-yil 26-dekabr. O'zbekiston Respublikasining yangi qonunlari - T.: Adolat, 1998. - 73-76 b.
4. Ergashev A., Ergashev T. Agroekologiya. - T.: Yangi asr avlodi, 2006.
5. Mirzaeva, A. (2021). MECHANISMS FOR THE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN UZBEKISTAN. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF HISTORY (2767-472X), 2(06), 34-38.
6. Mirzayeva, A. Z. (2022). ADVANTAGES OF TOURISM IN JIZZAKH REGION. Oriental Journal of Geography, 2(02), 12-17.

7. Aziza, M. (2022). ECOTOURISM RESOURCES OF JIZZAK REGION. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 10(12), 189-192.
8. Mirzayeva, A. (2021). JIZZAX VILOYATIDA EKOLOGIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLINI BASHORATLASH. Scienceweb academic papers collection.
9. Mirzayeva, A. (2020). Jizzax viloyati ekoturistik resurslaridan foydalanish yo'llari. Scienceweb academic papers collection.
10. Mirzayeva, A. Jizzax viloyatida ekoturizmni rivojlantirishning ayrim muammolari. O'zbekiston geografiya jamiyati.
11. Мирзаева, А. З. (2023). ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ ДЖИЗАКСКОЙ ОБЛАСТИ. Экономика и социум, (5-1 (108)), 628-633.